

La desorientació de la premsa espanyola davant la caiguda de Mussolini

ALBERTO PELLEGRINI

La premsa espanyola, instrument fonamental per al control de la població durant els primers temps del règim, constitueix alhora una eina vàlida tant per analitzar l'evolució de la dictadura franquista, com per conèixer l'impacte de la propaganda governamental en la societat de l'època.¹ Transformada en un òrgan dòcil i submís arran de la llei de 1938, la premsa es va convertir en la rígida i monolítica corretja de transmissió de la voluntat de la classe dirigent: mirall fidel del règim del *Generalísimo*, aquesta premsa també va reflectir, en alguns moments puntuals, la confusió i la incertesa del franquisme davant d'alguns fenòmens o esdeveniments que van provocar una indubtable desorientació en el Govern espanyol.

Aquest és el cas dels decisius mesos centrals de la Segona Guerra Mundial, quan —després dels anteriors triomfs totalitaris— les potències aliades passen al contra-atac a tots els fronts: la dictadura franquista (la proximitat de la qual a la causa de l'Eix queda fora de tota discussió) es veu així forçada a enfrontar-se a la imprevista realitat, per a ella molt desagradable, d'una més que probable derrota final de l'Eix. Dins d'aquesta realitat, és especialment dramàtica —i altament significativa pel que fa a la desorientació del franquisme i de la seva premsa— l'estrepitosa caiguda del feixisme italià i del seu fundador Benito Mussolini. El que havia constituït tot un model a imitar per al règim de Franco s'enfonsa en pocs mesos sota el pes de les catastròfiques derrotes bèl·liques, i aquest enfonsament provoca una immediata i enorme impressió en tota la societat espanyola.²

¹ Francisco Sevillano Calero: *Ecós de papel. La opinión de los españoles en la época de Franco*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2000, pp. 23-31; Elisa Chuliá Rodrigo: *La evolución silenciosa de las dictaduras. El régimen de Franco ante la prensa y el periodismo*, Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales, Madrid, 1997, pp. 47-50.

² Impressió que es reflecteix en els excepcionals tiratges del llibre d'Ismael Herráiz, *Italia fuera de combate*, veritable *best-seller* a Espanya l'any 1944.

LES DERROTES DE 1942 I EL CANVI DE PERSPECTIVES
RESPECTE A LA GUERRA ITALIANA

El feixisme mussolinià, malgrat els dubtes que els anteriors fracassos militars (a Grècia i Àfrica) havien despertat en més de una ocasió, seguia concentrant l'admirada exaltació de la premsa espanyola encara a l'octubre de 1942, quan, amb motiu del vintè aniversari de la Marxa sobre Roma, totes les publicacions s'omplen amb commemoracions grandiloqüents que celebren la glòria del règim italià.³ Una allau de panegírics exaltats que, malgrat tot, s'apaga de sobte pocs dies després, quan les forces britàniques de Montgomery infligeixen a l'Eix una demolidora derrota a El-'Alamein: davant de la nova situació que es crea al desert, amb la ràpida retirada de les restes de les forces totalitàries, assistim per primera vegada a l'esmentada desorientació d'una premsa que, de cop i volta, no sap com reaccionar a les dramàtiques notícies africanes. Així, al mateix temps que alguns diaris encara intenten oferir als lectors una visió no tan negativa dels esdeveniments, minimitzant l'abast de la victòria aliada,⁴ en altres apareixen comentaris caracteritzats per un evident pessimisme i totalment en contrast amb les anteriors mostres de confiança en la força moral i militar del feixisme. Aquest és el cas del cronista de *La Vanguardia Española* i l'*ABC*, Miguel Moya Huertas, qui el 7 de novembre ja sembla deixar-se portar pel desànim quan examina les possibles conseqüències de la derrota i esmenta les «*previsiones menos tranquilizadoras y halagüeñas*» i una «*supuesta victoria de las democracias*» absolutament catastròfica des de l'òptica franquista.⁵ Unes paraules fosques i negatives, que tornen a aparèixer poques hores després, quan el desembarcament aliat a l'Àfrica del Nord modifica completament la situació estratègica a la Mediterrània: mentre que el confiat corresponsal de *Ya*, Luís González Alonso, segueix parlant de la solidesa de la posició feixista,⁶ un Moya Huertas cada vegada més pessimista parla ara obertament de les possibilitats d'una ofensiva aliada contra el mateix territori metropolità italià (opció que anteriorment no era ni tan sols considerada).⁷

Són potser aquests articles tan negatius els que impulsen la Delegació Nacional de Premsa a enviar, precisament el 10 de novembre, una explícita consigna sobre el tracte que els diaris han de donar als esdeveniments africans («*Los periodistas no publicarán comentario alguno sobre las operaciones militares de África hasta*

³ Vegeu, per exemple, «El XX aniversario de la Marcha sobre Roma», *ABC*, 27 d'octubre de 1942, p. 11.

⁴ Luís de la Barga: «La fortaleza moral de Italia y su cohesión ante la más dura de las batallas», *Arriba*, 8 de novembre de 1942, p. 8.

⁵ Miguel Moya Huertas: «Un boletín lacónico», *ABC*, 7 de novembre de 1942, p. 3.

⁶ L. González Alonso: «El Mediterráneo no se domina sólo desde África», *Ya*, 11 de novembre de 1942, p. 3.

⁷ Miguel Moya Huertas: «Segundo frente», *ABC*, 10 de novembre de 1942, p. 3.

nueva orden)».⁸ Aquest comunicat, juntament amb l'ocupació italo-alemanya del territori de Vichy, efectivament mitiga de moment la depressió que s'estava apoderant dels periodistes espanyols: així, en la segona meitat del mes, les fosques previsions sobre una catàstrofe imminent deixen espai a reportatges més confiats sobre la fortalesa moral del poble italià i a apostes il·lusòries sobre la capacitat de resistència dels exèrcits feixistes.⁹ Tot i això, no hi ha dubte que les operacions militars dels aliats han modificat de forma evident el panorama del conflicte en la visió de la premsa espanyola: les grandiloqüents proclames de victòria hi desapareixen i es parla de conservar les conquestes i no d'expandir-les, de sacrifici i no de glòria triomfant, dels plans ofensius aliats i no dels totalitaris. Un canvi patent i problemàtic per a uns periodistes acostumats a veure en el feixisme el gran referent moral de l'Espanya falangista, i que no està exempt de perplexitats, dubtes i incertesa.

Incertesa —i desorientació— que es confirmen plenament en els contradictoris articles sobre l'ineficaç discurs de Mussolini del 2 de desembre: si en alguns casos el retorn del Duce a l'escena pública és comentat amb l'exaltació habitual («*su timbre claro, acerado y contundente esculpía axiomas magistrales en los espacios y en los espíritus*»),¹⁰ en altres no s'amaguen les dificultats del règim i fins i tot del mateix fundador del feixisme («*Hemos percibido en la voz un timbre menos claro, como si el tiempo no hubiera pasado en vano con su avatar de emociones*»).¹¹

EL LLARG HIVERN DE 1943 I ELS PRIMERS DUBTES SOBRE EL FEIXISME

Tot i que, a l'inici de 1943, la major part de la premsa franquista encara intenti conservar un optimisme relatiu sobre les possibilitats bèl·liques italianes, i no abandoni les seves obertes simpaties pel règim mussolinià,¹² és evident que les contínues derrotes de l'Eix (a la pèrdua de Líbia s'afegeix el desastre de Stalingrad) desperten més d'un dubte en els periodistes espanyols més assabentats. Com ara Ismael Herráiz, en aquests moments corresponal a Roma d'*Arriba* i de *Solidaridad Nacional*, qui no oculta, en les seves corrosives cròniques, tota la seva decepció de falangista traït per un país que sembla descompondre's. El 23 de gener es queixa obertament, no sense ironia, de l'escassetat informativa sobre la campanya

⁸ Archivo General de la Administración, lligall (03) 049.001 21/77, Consigna 434, del delegado nacional de Prensa a todos los delegados provinciales de Educación Popular, 10 de novembre de 1942.

⁹ Miguel Moya Huertas: «El Aghella, clave de la resistencia», *ABC*, 24 de novembre de 1942, p. 9.

¹⁰ Delfín Escolá: «Habló Italia», *El Correo Catalán* (a partir d'ara, CC), 4 de desembre de 1942, p. 4.

¹¹ Miguel Moya Huertas: «Mussolini contesta a Churchill», *ABC*, 3 de desembre de 1942, p. 7. Vegeu també Ismael Herráiz: «Italia no fue nunca un pueblo feliz» *Arriba*, 4 de desembre de 1942, p. 3.

¹² Tal com demostren els articles que commemoren la fundació del feixisme del 3 de gener de 1919. Vegeu, per exemple, Interino: «Fechas cumbres», *ABC*, 3 de gener de 1943, p. 15.

africana;¹³ al dia següent, mentre els seus col·legues publiquen articles intranscendents sobre la serenitat del poble italià davant la caiguda de Trípoli, Herráiz planteja preguntes força incòmodes sobre el fracàs de l'estratègia militar feixista:

*¿No estaba preparada Italia para la defensa de su Imperio? En cuanto a Etiopía, Somalia y Eritrea, la respuesta es contundente. Ni por la juventud de la conquista, ni por la solución de continuidad existente con Libia, el África Oriental Italiana estaba en condiciones de ser defendida. (...) Y en cuanto a Libia, aquí, naturalmente, la respuesta no puede ser tan favorable. Libia es la otra orilla de Italia, y el crítico militar Reussner le concedía, hace años, un valor definitivo en el dominio estratégico del Mediterráneo. (...) Agregaba que, antes de que se hubiera podido asegurar de una manera racional el avituallamiento de Egipto, previa la hipotética destrucción de la Marina y de la Aviación italianas, el Ejército fascista de Libia se hubiera presentado en Suez. ¿Estaba calculado, efectivamente, este plan, o se creyó simplemente que el desplome apoteósico de Francia hacía innecesaria toda táctica colonial? Preguntas ya para las que el silencio es la mejor respuesta.*¹⁴

I en el moment de comentar la remodelació total del govern italià (amb l'allunyament, entre altres, de Ciano, Grandi i Bottai), el cronista d'*Arriba* deixa entendre obertament que només la censura li impedeix ser més explícit en els seus judicis sobre l'assumpte, quan la majoria dels diaris, al contrari, intenten presentar el canvi governamental com un esdeveniment perfectament normal dins el sistema feixista.¹⁵

De fet, la desorientació de la premsa davant la creixent descomposició del feixisme no ha fet sinó començar: tot i les esperances d'una estabilització de la situació militar en un sentit favorable a l'Eix, l'arribada de la primavera i la represa de les ofensives anglosaxones a l'Àfrica, provoquen l'aparició de preocupats comentaris, signats ara pels periodistes més prudents. Així, el cronista del *Diario de Barcelona* Julio Moriones, referint-se a l'inevitable desenllaç de la batalla tunisiana, preconitza obertament un futur atac aliat al territori italià, engegant a rodar les optimistes previsions que feia, mentrestant, Delfín Escolá al *Correo Catalán*.¹⁶ I també augmenten el desconcert dels periòdics espanyols, els comentaris dels quals comencen a mostrar una oberta animositat contra el poble italià (indigne, segons la seva visió, de l'obra de Mussolini),¹⁷ les primeres proves dels creixents

¹³ Ismael Herráiz: «Las operaciones en África», *Arriba*, 23 de gener de 1943, p. 3.

¹⁴ Ismael Herráiz: «Inglaterra recoge el fruto de la actitud francesa del 8 de noviembre», *Arriba*, 24 de gener de 1943, p. 3.

¹⁵ Ismael Herráiz: «La crisis gubernamental italiana», *Arriba*, 7 de febrer de 1943, p. 3; Luís González Alonso: «Un cambio normal dentro del sistema fascista», *Ya*, 7 de febrer de 1943, p. 3.

¹⁶ Julio Moriones: «Visión italiana de la batalla de Túnez», *Diario de Barcelona* (a partir d'ara, *DB*), 1 d'abril de 1943, p. 7; Delfín Escolá: «Los hundimientos apremian una decisión», *CC*, 3 d'abril de 1943, p. 1.

¹⁷ El cronista que es mostra més sarcàstic contra els italians és, una vegada més, el decebut Herráiz. Vegeu, per exemple, el seu article sobre la proliferació del mercat negre a Itàlia: «El gobierno fascista adopta radicales medidas contra el "mercado negro"», *Arriba*, 3 d'abril de 1943, p. 3.

contrasts entre feixistes i nazis: les explícites acusacions de la premsa italiana a la direcció estratègica de la guerra alemanya, evident testimoni de les esquerdes que es van creant en l'Eix, afegeixen també dubtes sobre la tan magnificada, fins ara, solidesa de l'aliança totalitària.¹⁸

EL «VENTRE TOU» DE L'EIX

El ràpid desenllaç final de la campanya africana, amb la caiguda de Tunis al maig de 1943, converteix Itàlia en el proper i immediat objectiu dels aliats, decidits a eliminar de la guerra el soci més feble de l'Eix. Davant la possibilitat d'una invasió de la península que es considera cada dia més imminent, els diaris intenten reanimar la confiança dels lectors en el destí del país feixista, amb tota una sèrie d'articles bastant forçats sobre la solidesa de l'aliança amb Alemanya, sobre l'estoïcisme de la població bombardejada i sobre la capacitat de resistència del Partit.¹⁹ Uns articles que, malgrat tot, no poden allunyar les perplexitats i la sensació d'una decadència inevitable del sistema, cosa que l'assabentat Herráiz explicita quan es refereix al desgast del «mite» mussolinià i al·ludeix als rumors sobre una substitució del Duce,²⁰ i que es fa més consistent amb el transcurs dels dies, acompanyada d'una evident dificultat a l'hora de jutjar les vicissituds italianes.

Aquesta dificultat implica, necessàriament, un irrefrenable augment de la desorientació de la premsa espanyola, amb uns articles que molt sovint es contradueixen entre ells de forma evident i que presenten visions de la realitat feixista fins i tot oposades: per exemple, si l'anònim cronista del *Correo Catalán* insisteix, una vegada més, sobre la fortalesa moral italiana, el seu col·lega del madrileny *ABC* mostra en canvi una població que, en comptes de pensar en la guerra i la defensa de la pàtria, segueix acudint despreocupada a les platges properes a Roma.²¹ Però les contradiccions i la desorientació es fan encara més evidents

¹⁸ Interino: «Notas oficiales sobre la batalla de Túnez», *La Vanguardia Española* (a partir d'ara, *LVE*), 15 d'abril de 1943, p. 6.

¹⁹ Julio Moriones: «Héroes italianos», *DB*, 20 de maig de 1943, p. 7; Luis de la Barga: «Potencial ofensivo y defensivo», *Solidaridad Nacional* (a partir d'ara, *SN*), 28 de maig de 1943, p. 3.

²⁰ Ismael Herráiz: «No hay repliegue posible», *SN*, 21 de maig de 1943, p. 6.

²¹ Interino: «Las bombas no doblegarán a Italia», *CC*, 2 de juny de 1943, p. 4; «Ostia, en la guerra», *ABC*, 1 de juny de 1943, p. 9. A més, aquesta falta d'un posicionament comú no és prerrogativa exclusiva dels diaris i dels periodistes, sinó de la mateixa censura governamental, que sembla que es regeix més per les decisions d'individus aïllats que no per l'existència de directrius precises. I això es pot notar en el cas d'una crònica que Ismael Herráiz envia tant al madrileny *Arriba* com al barcelonès *Solidaridad Nacional* (ambdós pertanyents a la Prensa del Movimiento) sobre l'estoic comportament dels italians del Sud sota les bombes aliades. En l'article, Herráiz relaciona aquesta fermesa moral amb la presència, en les venes italianes, d'una «vieja sangre española»: aquesta referència, ara no tan oportuna, a la història comú dels dos països és mutilada per la censura en la versió publicada en *Arriba*, però l'endemà apareix integralment en la versió del diari català. Vegeu Ismael Herráiz: «Italia

les setmanes successives, com per exemple quan es produeix l'atac aliat a les dues petites illes situades davant la costa siciliana. Mentre Pantel·leria i Lampedusa pateixen un ininterromput bombardeig aeronaval, i capitulen el 12 de juny sense a penes resistència, les cròniques dels diaris continuen desmentint-se entre elles, en un seguit d'opinions contrastants que segurament deixarien perplex més d'un lector. Així, el 5 de juny Luís de la Barga subratlla la fonamental importància estratègica d'aquestes posicions i la seva resistència a l'atac aliat, però Herráiz (en la seva primera crònica a *La Vanguardia*, signada amb el pseudònim de Carlos Crespo) es mostra molt menys convençut, al dia següent, de les possibilitats defensives de les illes;²² i el dia 10, aprofitant l'aniversari de la declaració de guerra italiana, l'*ABC* celebra amb un article exaltat una Itàlia que sap resistir seguint l'exemple de les seves heroïques guarnicions sicilianes, quan en canvi el *Diario de Barcelona* ja dóna per perduts els dos illots.²³ Per confondre encara més les coses, el cronista del catòlic *Ya* assenyalava l'«heroica contribució» de la Marina a l'esforç bèl·lic italià, després de que en repetides ocasions altres periodistes haguessin mostrat tota la seva perplexitat per l'absoluta inactivitat dels vaixells feixistes;²⁴ tot això mentre Herráiz, a *La Vanguardia*, traça un quadre no precisament falaguer dels tres anys de guerra italiana i confronta despietadament la situació actual amb l'eufòria de 1940:

*A los tres años de cruenta lucha, de amplia batalla transida de sacrificios y vicisitudes, resulta casi patético observar este esfuerzo doctrinal del Fascismo por justificar y hacer válidas ante la conciencia entera de la nación las razones que exigieron la guerra. A nosotros personalmente este lenguaje reafirmatorio de principios nos impresiona de manera especial porque unimos en nuestro recuerdo el hosco silencio que palpamos hoy con el gigantesco vocerío que hace tres años nos llegaba hasta Berlín.*²⁵

Una confusió gairebé total, en definitiva, amb uns diaris que no saben quina postura adoptar i que es veuen desbordats pel ràpid curs d'uns esdeveniments que sovint desmenteixen totes les seves afirmacions anteriors. Així, la patètica rendició de Pantel·leria silencia totes les proclames sobre la solidesa de les seves fortificacions i representa una ulterior decepció per a la desanimada premsa franquista: una premsa que, un cop més, és obligada a comentar l'enèsima fallada

espera el instante y la decisión del enemigo», *Arriba*, 3 de juny de 1943, p. 3; Ismael Herráiz: «Hasta los últimos instantes», *SN*, 4 de juny de 1943, p. 4; Archivo General de la Administración, lligall (03) 049.001 21/79, Arriba, Galerada núm. 33, 3 de juny de 1943.

²² Luís de la Barga: «El bastión de Pantelaria», *SN*, 5 de juny de 1943, p. 3; Carlos Crespo: «Bajo sibilinos augures», *LVE*, 6 de juny de 1943, p. 5.

²³ «La resistencia italiana», *ABC*, 10 de juny de 1943, p. 11; «Cuatro islotes en peligro», *DB*, 10 de juny de 1943, p. 7.

²⁴ Luís González Alonso: «Heroica contribución de la Marina italiana a la guerra», *Ya*, 12 de juny de 1943, p. 3; Julio Moriones: «Los heroicos defensores de Pantelaria», *DB*, 11 de juny de 1943, p. 7.

²⁵ Carlos Crespo: «Ineludibles razones históricas», *LVE*, 11 de juny de 1943, p. 8.

de l'organització militar mussoliniana i que, per rebaixar la rellevància de l'èxit aliat, arriba fins i tot a minimitzar la importància del país feixista dins la coalició totalitària.²⁶ Encara que, els dies següents, els periòdics espanyols intentin oblidar ràpidament la incòmoda caiguda dels illots sicilians (amb la publicació d'articles més confiats sobre la suposada capacitat de resistència feixista),²⁷ els duríssims cops encaixats no van ser sense conseqüències: mentre Luís de la Barga denuncia la psicosis de guerra que domina els italians, un Herráiz cada cop més amargat parla d'un Partit Feixista que «*clama por una terapéutica urgente*», ataca la falta de compromís dels intel·lectuals i, tot i admirar els esforços del nou secretari Scorza, constata tristament com el feixisme està a punt de desfer-se.²⁸

La feixuga atmosfera d'espera que havia dominat els primers dies d'estiu s'interromp per fi amb el desembarcament de les forces angloamericanes a Sicília, i una vegada més, els esforços que fan algunes publicacions per oferir un panorama bèl·lic moderadament optimista, contrasten obertament amb altres correspondències que descriuen sense embuts el formidable avanç aliat a l'illa i l'esfondrament de la resistència italiana. Les diferències són evidents fins i tot en els titulars que comenten les primeres notícies de l'atac anglosaxó (l'exaltat *Solidaridad Nacional* celebra amb majúscules la «*fuerte reacción del Eje*», mentre que el *Correo Catalán* ja parla d'uns aliats que «*avanzan hacia la primera línea defensiva*»);²⁹ i continuen també als dies següents, amb un Delfín Escolá que encara el 14 de juliol veu «*aspectos positivos de la defensa*» i un Julio Moriones que es refereix, en canvi, a «*horas tensas de dramatismo*».³⁰ Tot i això, els desesperats intents per part de la premsa per seguir mantenint un obstinat optimisme, s'esvaeixen ràpidament amb l'avanç de les tropes de Patton a la part central de l'illa: encara que el primer bombardeig de Roma aconsegueixi, per un moment, desviar l'atenció dels tràgics esdeveniments sicilians, la caiguda de Palerm i l'enfonsament de la resistència feixista imposen un altre cop a la premsa la necessitat de comentar el desastre italià. Així, amb un to cada vegada més resignat i decebut, els periodistes ja no oculten la «*sensación de gravedad*» que no da «*razón alguna para el*

²⁶ Carlos Crespo: «Pantelaria, fase calculada de la “defensa elástica”», *LVE*, 13 de juny de 1943, p. 3; Andrés Revesz: «Operaciones en el Mediterráneo», *Destino*, 309 (19 de juny de 1943), p. 4. El corresponçal de *La Vanguardia*, a més, es permet unes explícites ironies sobre el concepte de «defensa elástica» i sobre la seva aplicació en el cas italià.

²⁷ «La unión ante el peligro», *DB*, 15 de juny de 1943, p. 5.

²⁸ Luís de la Barga: «La psicosis económica de guerra ha prendido en Italia», *Arriba*, 24 de juny de 1943, p. 3; Ismael Herráiz: «Enérgica actitud del Partido Fascista en el mantenimiento del espíritu revolucionario», *Arriba*, 17 de juny de 1943, p. 3; Carlos Crespo: «Los intelectuales ante la guerra», *LVE*, 25 de juny de 1943, p. 4; Ismael Herráiz: «El actual ministro secretario del Partido fascista, intérprete fiel de la decisión mussoliniana», *Arriba*, 26 de juny de 1943, p. 3.

²⁹ «Fuerte reacción del Eje contra el desembarco anglosajón en Sicilia», *SN*, 11 de juliol de 1943, p. 1; «Los aliados se lanzan al asalto de Sicilia», *CC*, 11 de juliol de 1943, p. 1.

³⁰ Delfín Escolá: «Los aspectos positivos de la defensa se van acusando», *CC*, 14 de juliol de 1943, p. 4; Julio Moriones: «Horas tensas de dramatismo», *DB*, 14 de juliol de 1943, p. 9.

optimismo»;³¹ comencen a criticar obertament els errors de la defensa italiana i admeten la necessitat d'un replegament general de l'Eix al continent.³² Davant el col·lapse palès d'un sistema polític que havia representat —i continuava representant, en molts ambients franquistes— tot un model de referència, i que havia estat objecte d'una apassionada exaltació, el desconcert dels desil·lusionats periòdics constitueix la millor prova de la desorientació, i de la profunda inquietud, del grup dirigent espanyol.

EL 25 DE JULIOL I LA CAIGUDA DEL FEIXISME

Els fets del 25 de juliol —amb la caiguda i detenció de Mussolini, la seva substitució per Badoglio i la subseqüent desaparició del Partit Feixista— materialitzen les previsions més fosques sobre el destí d'Itàlia i disparen la preocupació en amplis sectors del règim de Franco. Un règim que sembla que no pot imposar un model de comportament unívoc a la seva premsa en relació amb els esdeveniments italians, afavorint d'aquesta manera l'aparició d'interpretacions molt diverses sobre el col·lapse feixista i sobre l'acció del rei Víctor Manuel. Així, ja en les hores immediatament successives a la deposició del Duce, es poden notar reaccions extremament diferents en els diaris que —encara que en alguns casos amb evident desgana—³³ refereixen les primeres notícies sobre tot el que acaba de passar a Roma. *La Vanguardia*, per exemple, obre la seva edició del 27 de juliol dedicant la seva portada a la crisi italiana i, únic cas entre tots els periòdics, publica també un editorial sobre la caiguda de Mussolini en el qual no amaga pas la decadència del règim:

*Pero, indudablemente, la adversidad de las circunstancias bélicas, manifestada en la pérdida total de los territorios italianos en África y en la de casi toda la isla de Sicilia, tenía que hacerse sentir mostrando, a la luz pública, que algo, en el camino del fascismo italiano, se había desviado de la dirección de sus pasados resultados. La nerviosa variación en los nombramientos de jerarquías, la frecuencia de los llamamientos radiofónicos y periodísticos incitando a la lucha y a la dureza y, sobre todo, el impresionante silencio de Mussolini — tribuno hasta ahora acostumbrado a comunicar con el pueblo—, eran indicios seguros de que las contrariedades militares tenían repercusión y se atribuían a un defecto en el funcionamiento del régimen.*³⁴

³¹ Julio Casas: «La situación en Sicilia», *ABC*, 23 de juliol de 1943, p. 7.

³² «El éxito del desembarco en Sicilia se debió en no poca parte al empleo de embarcaciones especiales», *Mundo*, 168 (25 de juliol de 1943), pp. 482-484; Santiago «Mateos Marcos: La situación en Sicilia», *CC*, 24 de juliol de 1943, p. 4.

³³ Un exemple claríssim n'és el diari falangista *Arriba*, que col·loca la notícia de la substitució de Mussolini cap al mig de la portada, voltada d'altres articles molt més intrascendents i introduïda per un titular absolutament equívoc en què només es fa referència a l'assumpció del comandament de l'exèrcit italià per part del rei: «El Rey Emperador de Italia asume el mando de todas las fuerzas armadas», *Arriba*, 27 de juliol de 1943, pp. 1, 3.

³⁴ «La crisis política italiana», *LVE*, 27 de juliol de 1943, p. 1.

Per altra banda, en l'ampli espai dedicat a la notícia del dia pel *Diario de Barcelona*, cal destacar un article que ja anticipa, en els continguts, alguns dels arguments que les setmanes següents es presentaran amb més freqüència en la premsa espanyola: el llarg comentari de Luís de Armiñán, a més de mostrar una explícita admiració per l'obra del dictador italià, dedica malèvols pulles als Savoia i a un poble no tan valent com semblava ser (fins i tot s'hi permet una inèdita i sarcàstica referència a la derrota italiana de Guadalajara en la Guerra Civil).³⁵

Els dies successius, l'impacte emotiu de l'enfonsament del règim mussolinià sumat a la falta d'informacions fidedignes comporten l'aparició d'articles en què les diferències interpretatives sobre la crisi italiana es fan cada vegada més paleses. Si al principi, després de les primeres notícies sobre les «dimissions» de Mussolini, els diaris semblen mantenir-se a l'expectativa, optant per un prudentíssim silenci, al cap de les hores comencen a mostrar aquestes evidents discrepàncies. En efecte, el 29 de juliol el *Correo Catalán* es mostra obertament convençut de la voluntat del nou govern italià de continuar la guerra al costat dels alemanys, quan en canvi altres dos diaris catalans, *La Vanguardia* i el *Diario de Barcelona*, afirmen justament el contrari i parlen d'una probable defecció i d'un canvi governamental guiat precisament per l'exigència d'arribar a la pau en les millors condicions possibles.³⁶ Tot i això, cal esperar un dia més perquè puguin aparèixer els primers relats complets i directes dels esdeveniments italians, ja que el 30 de juliol assistim al retorn de les cròniques dels corresponsals espanyols a Roma: unes cròniques que, pels seus judicis radicalment oposats sobre la crisi, representen la prova més explícita de la falta gairebé absoluta d'un criteri comú a l'hora de jutjar la caiguda del feixisme. Així, Julio Moriones traça un quadre substancialment positiu dels fets romans, subratllant la calma del poble i la pràctica desaparició de tot rastre de feixisme de la vida pública italiana (encara que ni ell pugui citar explícitament la dissolució legal del PNF, decretada per Badoglio el dia 27);³⁷ i el seu col·lega Delfín Escolá és mostra encara més benèvol, i donant als lectors una visió molt oficialista dels successos i estalviant-se qualsevol crítica a l'acció de la monarquia:

El pueblo italiano cree en el destino inmortal de su Patria y sabe que el rey y su Ejército le indicarán —como siempre— el camino recto. (...) No cabe, pues, hablar

³⁵ Luís de Armiñán: «Mussolini, el hombre sin pueblo. De la incruenta batalla de Roma a la rota de Sicilia y el bombardeo de la Ciudad Eterna», *DB*, 27 de juliol de 1943, p. 2.

³⁶ J.-M. O.: «Hacia la claridad», *CC*, 29 de juliol de 1943, p. 4; Manuel Pombo Angulo: «La "palabra dada" y las fronteras alemanas», *LVE*, 29 de juliol de 1943, p. 3; «Ojeada general», *LVE*, 29 de juliol de 1943, p. 1; Jacinto Miquelarena: «Comentarios a la situación italiana», *DB*, 29 de juliol de 1943, p. 5.

³⁷ Julio Moriones: «Horas inolvidables», *DB*, 30 de juliol de 1943, p. 5. La dissolució legal del Partit Feixista, per altra banda, és obertament censurada en totes les cròniques per les autoritats franquistes. Vegeu, per exemple, un article de Luís González Alonso per al *Ya*: Archivo General de la Administración, lligall (03) 049.001 21/80, *Ya*, galerada del 31 de juliol de 1943.

*de revolución ni de pronunciamiento, sino de una crisis y de una solución nacidas y desarrolladas por los cauces establecidos por la legislación vigente. (...) Ante tan profunda metamorfosis, la nación, consciente de sus deberes, da pruebas de la más severa disciplina. Los llamamientos a la calma y al común sentido nacional, resultan superfluos en la práctica, y las severísimas medidas de orden público no encuentran pretexto de aplicación.*³⁸

Enfront d'aquests articles, apareix en canvi a *La Vanguardia* una crònica que presenta al públic una visió molt diferent dels esdeveniments, una visió caracteritzada per una oberta desconfiança en el canvi italià i per una fortíssima dosi de *vis polemica*. L'anònim periodista, que s'atrinxera darrere frases en aparença innòcues i darrere la impossibilitat de jutjar adequadament els fets, arremet amb extrema duresa contra la visió que intenten presentar els mitjans de comunicació italians; es permet criticar obertament les anteriors correspondències del seu col·lega Herráiz; i finalment agita davant els lectors l'abominable espectre de la revolució, en un article absolutament antitètic respecte al que havien afirmat Moriones i Escolá el mateix dia:

*Es cierto que la crónica de los sucesos de las primeras horas no podrá ser escrita tan rápida y libremente como se piensa desde lejos. Hubo de todo: hogueras, signos fascistas derribados —pese a que se nos ha dicho que el Partido no ha sido disuelto—, gritos de todas clases y colores, panfletos subversivos que —justo es decirlo— fueron recogidos por la Policía tan pronto como el público los devoró, y manifestaciones de toda índole. Para los españoles que hemos presenciado en diferentes ocasiones hechos semejantes, no había la menor duda sobre el auténtico cariz que tomaban los acontecimientos.*³⁹

I mentre aquest desconegut periodista desfoga tot el seu malestar pel que ha passat, les discrepàncies es manifesten també en els judicis sobre el dictador italià depositat. *Arriba*, trencant el seu eloqüent silenci informatiu, aprofita del seixantè aniversari de Mussolini per dedicar-li una veritable elegia (significativament situada amb gran relleu tipogràfic en la portada), en la qual l'anònim autor celebra, amb paraules àuliques i commovedores, tota l'obra política del líder feixista sense mostrar el mínim senyal de disconformitat respecte a les seves accions i culpant de la seva caiguda l'escàs valor del seu poble.⁴⁰ Al costat d'un diari falangista que demostra com és de difícil abandonar de cop i volta les antigues simpaties, *Destino*, en canvi, ofereix una visió força distinta del Duce, continuant el seu gradual però evident allunyament del feixisme. Santiago Nadal no va amb embuts a l'hora de criticar asprament les equivocacions de la política exterior italiana, i qualifica Mussolini de «patriota exaltat» que per no saber entendre la realitat (i

³⁸ Delfín Escolá: «Características de la situación italiana», *CC*, 30 de juliol de 1943, p. 4.

³⁹ Interino: «Claro cariz de una libertad renacida», *LVE*, 30 de juliol de 1943, p. 3.

⁴⁰ «Benito Mussolini», *Arriba*, 30 de juliol de 1943, pp. 1, 6.

les possibilitats) del seu país, l'ha obligat a una guerra desastrosa; a més, subratlla que «sería también injusto condenar al pueblo italiano para absolver al que ha sido su Duce», distanciant-se obertament de les interpretacions que tendeixen a culpar només el poble italià per la catàstrofe que està vivint el país.⁴¹

La varietat d'opinions sobre les vicissituds italianes, de totes maneres, continua sense parar al llarg de tot el mes d'agost, i constitueix sens dubte un moment excepcional en la premsa franquista de la època, ja que precisament en aquestes setmanes és possible apreciar una evident multiplicitat de criteris interpretatius en el bloc de les publicacions espanyoles, normalment monolític. Així, la necessitat de supervivència —i la incertesa sobre les intencions italianes— impulsen l'aparició d'articles que lloen la figura del mariscal Badoglio⁴² i que subratllen les diferències entre el falangisme (i la seva «españolidad») i «cualquier otro movimiento político de países distintos», en un evident esforç per separar el règim espanyol del feixisme ara desaparegut.⁴³ D'altra banda, canviar sobtadament de posició resulta summament difícil per a molts periodistes, així com resulta igualment difícil no jutjar amb suspicàcia l'acció del nou govern de Roma. Per això, no ens ha de sorprendre que encara apareguin emocionats retrats de Mussolini,⁴⁴ ni que els diaris falangistes publiquin articles que denoten tota la frustració dels ambients radicals per la dramàtica caiguda del feixisme:

*A mí, como a todos, me cogió de sorpresa la caída vertical del Duce. Sin embargo me resistí a creer que un partido totalitario, ambicioso, nacido de una voluntad combativa pasase a la Historia de una forma tan tibia y apagada. Esperé un día y otro luchando con mi incredulidad. Esperé en vano. De Italia llegaron noticias de manifestaciones democráticas, arengas de Giorgio Amendola, manejos socialistas, elogios a Matteotti, y por aquí y por allá símbolos fascistas derribados y estatuas, efigies y retratos destruidos. Entre algarero regocijo, cambios de nombres y un voluntario y deliberado olvido para la figura egregia, genial, creadora, de Benito Mussolini.*⁴⁵

Quant a l'escassa simpatia de què gaudeix el govern de Badoglio, només cal llegir les referències, sempre iròniques i malèvoles, als nous polítics italians, especialitat d'un Herráiz cada vegada més amargat, que ja en la seva primera crònica després del 25 de juliol parla de la «fantasmal resurrecció» de «viejos ropajes

⁴¹ Santiago Nadal: «La caída de Benito Mussolini», *Destino*, 315 (31 de juliol de 1943), pp. 2-3. En el mateix número de la revista, Juan Ramón Masoliver, donant la seva interpretació personal dels fets, arriba a condemnar el totalitarisme, defensa l'existència d'una oposició parlamentària al feixisme i veu en la guerra de Espanya el pas decisiu donat per Itàlia cap a l'abisme de la guerra mundial: hi poden haver pocs dubtes sobre el gir que, a mitjan de 1943, està donant el periòdic català en política exterior. Vegeu Juan Ramón Masoliver: «Ni tanto ni tan calvo», *Destino*, 315 (31 de juliol de 1943), pp. 1, 3.

⁴² «La semblanza de la semana – Badoglio», *DB*, 1 d'agost de 1943, p. 3.

⁴³ «Contra la confusión», *Arriba*, 1 d'agost de 1943, p. 1.

⁴⁴ «Mussolini. Importancia y trascendencia de su obra», *CC*, 3 d'agost de 1943, p. 5.

⁴⁵ José María García Rodríguez: «¿Pasó a la historia el fascismo?», *SN*, 4 d'agost de 1943, p. 6.

constitucionalistas». ⁴⁶ Per bé que altres periodistes també deixen caure malicioses acusacions (González Alonso parla de la resurrecció de «*personajes y personajillos*»), ⁴⁷ és precisament el cronista de *La Vanguardia*, *Arriba* i *Solidaridad Nacional* —juntament amb el seu col·lega Luís de la Barga— qui ataca més obertament els governants italians (sobretot els liberals): el dia 8 d'agost ironitza sobre la seva «*hermosa y ditirámica terminología*» que «*tanto nos emociona*», ⁴⁸ el 13 carrega contra el filòsof Croce, ⁴⁹ el 15 —després del segon bombardeig de Roma— ridiculitza el 25 de juliol com a «*luminosa fecha de la libertad*». ⁵⁰ No cal ni afegir que, a més, la notícia dels contactes entre el nou ministre italià d'Indústria i dos coneguts sindicalistes (Buozzi i Roveda) desencadena la indignada reacció dels corresponsals espanyols, que veuen així confirmades les seves terribles sospites sobre la deriva esquerrana del govern de Badoglio: també en aquest cas, Herráiz hi destaca per uns àcids comentaris en què relaciona inextricablement la llibertat italiana amb el comunisme i la imminent bolxevització de la península. ⁵¹

En aquest panorama desconcertant, on alguns (pocs) judicis encara positius sobre Badoglio conviuen amb el menyspreu més total pels nous governants romans, només hi ha un element comú a tota la premsa franquista: un element que, encara que hagués començat a manifestar-se abans de la caiguda de Mussolini, va adquirir cada vegada més consistència durant aquests 45 dies i arriba al seu punt àlgid al principi de setembre de 1943, quan el desembarcament britànic a Calàbria no hi troba cap resistència per part italiana. Ens estem referint a la profundíssima desil·lusió espanyola respecte a Itàlia, definida com un «*cometa errante en el firmamento bélico, barco a la deriva en el mar de la política*»: ⁵² el país que havia representat el model per construir l'Estat falangista, i al qual es feia referència com a «*nación hermana*», ara és vist amb una tristesa i una commiseració que sovint deixen pas a una consistent animadversió cap als mateixos italians. ⁵³ Mort i enterrat el feixisme (així com afirmen molts italians residents a França, segons el corresponsal de l'*ABC*), ⁵⁴ a poques hores de la poc gloriosa rendició del 8 de

⁴⁶ Ismael Herráiz: «Relato escueto y telegráfico de las últimas veinticuatro horas de régimen fascista», *Arriba*, 31 de juliol de 1943, p. 1.

⁴⁷ Luis González Alonso: «Al nuevo gobierno italiano le espera una ardua tarea», *Ya*, 7 d'agost de 1943, p. 3.

⁴⁸ Carlos Crespo: «La prensa enjuicia el bombardeo de Nápoles», *LVE*, 8 d'agost de 1943, p. 3.

⁴⁹ Carlos Crespo: «Digresiones de Benedetto Croce», *LVE*, 13 d'agost de 1943, p. 3.

⁵⁰ Ismael Herráiz: «El enemigo no ha cambiado su actitud sobre Italia y con el bombardeo de Roma terminan todas las ilusiones», *Arriba*, 15 d'agost de 1943, p. 3.

⁵¹ Carlos Crespo: «Libertad para todos, menos para los comunistas», *LVE*, 22 d'agost de 1943, p. 3; Carlos Crespo: «Anuncio fanfarrón...», *LVE*, 2 de setembre de 1943, p. 2.

⁵² Carlos Crespo: «La actitud italiana ante la conferencia de Québec», *LVE*, 27 d'agost de 1943, p. 4.

⁵³ Julio Moriones: «Desconcierto», *DB*, 8 de setembre de 1943, p. 5; Carlos Crespo: «Los anglosajones siguen sin contestar la propuesta del gobierno», *LVE*, 8 de setembre de 1943, p. 4.

⁵⁴ Mariano Daranas: «El problema italiano visto desde Francia», *ABC*, 4 de setembre de 1943, p. 3.

setembre, aquesta creixent animadversió —i la ja esmentada desorientació— confirma plenament el dur impacte de la catàstrofe italiana en el grup dirigent franquista i, en la majoria dels periòdics, constitueix una prova evident de l'evolució del judici sobre l'experiència de la Itàlia feixista en la guerra mundial.

BREU ESPERANÇA I GRANS DESIL·LUSIONS: LA REPÚBLICA SOCIAL ITALIANA

Els tràgics i caòtics esdeveniments italians del setembre —amb l'armistici, la pràctica desaparició del govern legal i la constitució, a les regions del país sota el control nazi, de la República Social (RSI)— afecten profundament, una vegada més, el govern espanyol. L'enfrontament entre el prudent ministre d'Exteriors Jordana —favorable al gabinet monàrquic de Badoglio— i els sectors falangistes més nostàlgics (que pressionen per establir relacions diplomàtiques amb l'RSI, tal com desitja el mateix Franco) es convertirà en un *leit motiv* de la política franquista durant els mesos successius.⁵⁵ Encara que, al capdavant, Espanya mantindrà el reconeixement del legítim govern de Víctor Manuel, la falta d'un criteri unívoc per part de l'Estat a l'hora de jutjar el nou experiment feixista acabarà tenint una indubtable influència en una premsa que continua presentant un quadre sorprenentment variat d'opinions sobre les vicissituds italianes.

Així, quan, poques hores després de l'armistici, comencen a arribar les primeres notícies sobre la constitució d'un «Govern nacional feixista» en la Itàlia del nord, el públic espanyol pot llegir interpretacions molt diverses sobre aquest fet tan inesperat. Si el fanàtic *Informaciones* ja el 9 de setembre parla de suposats «*fuertes núcleos de soldados italianos*» que s'haurien alineat al costat de les tropes alemanyes,⁵⁶ el molt més caut *ABC*, en un comentari sense firma publicat el dia següent, ja explicita la seva elecció entre els dos bàndols enfrontats, parlant de la Itàlia de Badoglio com a «*oficial*» i d'un «*contragobierno*» feixista:

*En virtud de la Constitución italiana, aun según la enmendada por el régimen fascista, el Monarca nombra y separa a sus colaboradores, y más aún contando con el parecer del Gran Consejo Fascista. Sin embargo, la formación del contragobierno fascista parece impuesta por la necesidad de que recoja la herencia del Pacto Tripartito, a fin de que los países firmantes no puedan alegar que ha caducado con la defección de Italia. Hay una Italia oficial dispuesta a seguir las indicaciones de los invasores, y otra que liga la suerte del país al Tercer Reich.*⁵⁷

⁵⁵ Vegeu Javier Tusell i Genoveva García Queipo de Llano: *Franco y Mussolini. La política española durante la segunda guerra mundial*, Planeta, Barcelona, 1985.

⁵⁶ «Última hora (Telegramas urgentes). Se ha constituido un gobierno Nacional Fascista italiano», *Informaciones*, 9 de setembre de 1943, p. 6.

⁵⁷ «En el norte del país se forma un gobierno nacional fascista que quiere continuar la lucha al lado de Alemania», *ABC*, 10 de setembre de 1943, p. 7.

A partir d'aquest moment, les contradiccions i les diferències entre les publicacions quant al judici sobre la situació italiana, es multipliquen de forma incessant, i ofereixen com més va més un quadre summament desconcertant per qualsevol lector. *Arriba*, el 10 de setembre, parla del nou govern com d'una realitat plenament establerta en la Itàlia del nord (mentre que *Solidaridad Nacional* defineix el gabinet Badoglio com el «gobierno de la rendición»),⁵⁸ però poc després *La Vanguardia* veu en el renaixement feixista només una «audaz finta política» no gaire viable.⁵⁹ I les diferències entre les publicacions més nostàlgiques del feixisme i les que no semblen creure ni per un moment en la seva possible reconstrucció, es manifesten fins i tot quan es produeix l'alliberament de Mussolini de la presó del Gran Sasso: l'exaltat diari de Víctor de la Serna ho comenta amb un insuperable lirisme («hazaña maravillosa y poética que acaba de asombrar al mundo»),⁶⁰ mentre que *ABC*, cada vegada més fred, es limita a fer-ne referència amb notes d'agència.

Aquesta extrema contradictòrietat es mantindrà constant al llarg de tota la primera etapa de vida de la República Social: si bé el govern de Badoglio (sovint anomenat «de la traición») no gaudeix segurament de grans simpaties entre els periodistes espanyols,⁶¹ tampoc no es pot afirmar que el nou Estat de Mussolini despertí massa entusiasme. Un decebut Luís de la Barga defineix per exemple l'RSI com un «patio de vecinas» on tothom sembla dedicar-se sobretot als retrets recíprocs,⁶² i Julio Moriones, en la seva crònica sobre el Congrés de Verona, parla explícitament d'una «atonía política» que afligeix el poble italià.⁶³ Encara que, de tant en tant, alguns articles (especialment en els diaris falangistes i en *Informaciones*) deixin aparèixer alguna mostra de confiança sobre les possibilitats republicanes,⁶⁴ la tònica general és la d'un allunyament del feixisme lent i constant: no és casualitat, per exemple, que una revista dedicada a l'actualitat internacional com *Mundo* no dediqui ni una línia a l'RSI fins al gener de 1944.

És justament amb l'arribada del nou any quan es produeixen dos fets de significativa importància per entendre l'evolució del judici de la premsa espanyola sobre l'experiència republicana; dos fets que, malgrat que demostren una vegada més l'existència d'opinions diferents sobre l'RSI, marquen en la majoria dels

⁵⁸ «Los Aliados esperan una dura resistencia en Italia», *Arriba*, 10 de setembre de 1943, p. 1, 3; «Frente al gobierno italiano de la rendición se alza un gobierno Nacional Fascista», *SN*, 10 de setembre de 1943, p. 1.

⁵⁹ «Italia, campo de batalla», *LVE*, 12 de setembre de 1943, p. 3.

⁶⁰ «Una hazaña de caballeros», *Informaciones*, 13 de setembre de 1943, p. 1.

⁶¹ Carlos Crespo: «Italia, expresión geográfica solamente», *LVE*, 6 d'octubre de 1943, p. 4; Carlos Crespo: «A la luz de los precedentes», *LVE*, 16 d'octubre de 1943, p. 5.

⁶² Luís de la Barga: «Los italianos se enzarzan en un pugilato de reproches», *Arriba*, 14 d'octubre de 1943, p. 3.

⁶³ Julio Moriones: «El programa fascista será profundamente revisado», *DB*, 27 de novembre de 1943, p. 6.

⁶⁴ Villoria: «La construcción del Ejército Republicano Fascista», *Arriba*, 12 de desembre de 1943, p. 3.

periòdics l'abandó gairebé definitiu de les residuals simpaties per l'intent de reconstrucció feixista. El primer és el conegut Procés de Verona, en el qual la jove república feixista condemna a mort alguns dels membres del Gran Consell que el 25 de juliol havien votat contra Mussolini. L'afusellament, entre altres, de Ciano i De Bono, provoca un evident malestar en gran part de les publicacions, tot i que, per exemple, *Arriba* parli del judici als «responsables del golpe de Estado» sense mostrar la més mínima simpatia pels condemnats,⁶⁵ *La Vanguardia* no dubta a definir el procés com «patètic» i *Destino*, amb tres articles de Santiago Nadal, expressa la seva ferma crítica a tot l'assumpte, i fins i tot defensa els jerarques de l'acusació de traïció.⁶⁶

Poques setmanes després, un segon esdeveniment mina encara més la ja escassa confiança espanyola en l'RSI: la irrupció de la guàrdia armada republicana en la basílica romana de Sant Pau (que gaudia del privilegi d'extraterritorialitat) i la detenció d'algunes persones que s'hi amagaven. La immediata reacció del Vaticà, i la polèmica entre els diaris feixistes i l'*Osservatore Romano*, té un impacte absolutament rellevant en la ja perplexa premsa espanyola, que hi dedica més d'un article. L'*ABC* parla de la «desagradable impresión» que suscita l'afer;⁶⁷ el catòlic *Ya*, com és obvi, és més contundent i defineix obertament l'operació com una «violació» del territori vaticà i que cita unes paraules del diari vaticà que semblen fins i tot amenaçar els feixistes («*hoy por mí y mañana por tí*»).⁶⁸ Durant els dies successius, mentre s'aprecia tota l'evident incomoditat dels diaris falangistes quan es tracta de parlar de l'esdeveniment (*Solidaridad Nacional* s'apressa, per exemple, a donar l'incident per tancat),⁶⁹ tant *Mundo* com *Destino* expressen la seva explícita condemna per l'acció de la policia republicana. En la publicació catalana, Santiago Nadal ho defineix com un fet «ante el cual no se puede guardar silencio» i justifica plenament la protesta de la Santa Seu;⁷⁰ en la revista madrilenya de l'agència EFE, un periodista anònim, comentant la notícia en un article dedicat a les violacions de la neutralitat vaticana, escriu que la irrupció policial en la Basílica és un fet encara més greu que els bombardeigs nord-americans de la residència papal de Castelgandolfo.⁷¹ Després de l'afusellament de Ciano,

⁶⁵ «Va a juzgarse a los responsables del golpe de estado italiano del 25 de julio», *Arriba*, 8 de gener de 1944, p. 6.

⁶⁶ Villacorba: «Del patético proceso de Verona», *LVE*, 16 de gener de 1944, p. 3; Santiago Nadal: «El fusilamiento de Ciano y de Di Bono», *Destino*, 339 (15 de gener de 1944), p. 5; Santiago Nadal: «Verona, Argel, París y Varsovia», *Destino*, 340 (22 de gener de 1944), p. 4; S. N.: «Verona y Argel», *Destino*, 349 (25 de març de 1944), p. 1.

⁶⁷ Julio Casas: «Una operación de policía que produce inquietud y desagradable impresión», *ABC*, 10 de febrer de 1944, p. 15.

⁶⁸ Luís González Alonso: «La violación del territorio vaticano», *Ya*, 10 de febrer de 1944, p. 3.

⁶⁹ Villoria: «El incidente de San Pablo, zanjado», *SN*, 15 de febrer de 1944, p. 6.

⁷⁰ Santiago Nadal: «Monte Cassino, Castelgandolfo y San Pablo... y lo que puede venir», *Destino*, núm. 344 (19 de febrer de 1944), p. 3.

⁷¹ «Por tercera vez ha sido atacada la neutralidad del Vaticano», *Mundo*, 198 (20 de febrer de 1944), pp. 287-288.

aquest episodi que s'arriba a definir fins i tot pitjor que els atacs aliats: dos fets que, en definitiva, constitueixen un punt d'inflexió decisiu en la defecció espanyola respecte a les vicissituds feixistes. L'experiència de la República Social és vista, en les setmanes successives, amb una creixent desconfiança per part de la majoria dels periodistes (per exemple, el *Diario de Barcelona* insisteix repetidament sobre les desfavorables perspectives de l'Estat feixista),⁷² i fins i tot la figura de Mussolini —que gairebé sempre s'havia deslliurat de les crítiques més aspres— és objecte d'atacs duríssims, com el que li dedica Romano (pseudònim de Manuel Brunet) en les pàgines de *Destino*:

*A la luz del resultado de la guerra todo ese alegato del espacio vital cae por su base, resulta falso. La romántica teoría del todo o nada, eje de la educación revolucionaria del señor Mussolini en su juventud, ha sido funesta para Italia. Y la frase famosa, que el señor Mussolini repetía con frecuencia (...) según la cual, es más glorioso un día de la vida del león que cien años de una vida de cordero, la ha pagado Italia con mucha sangre, muchas ruinas y muy poca gloria.*⁷³

Mai no hi havíem trobat, en la premsa franquista, un atac tan explícit contra el fundador del feixisme (i, tot s'ha de dir, també contra les teories de l'«espai vital» tan celebrades pels falangistes): la desafecció dels periòdics espanyols, que ja s'estava manifestant àmpliament en més d'un article, arriba aquí a l'extrem.

De totes maneres, als primers mesos de 1944 —els darrers que veuen la presència directa de corresponsals espanyols al territori republicà— hi ha una impressionant proliferació d'articles extremament crítics sobre l'RSI i, sobretot, els seus habitants (especialment els ciutadans romans). Si fins i tot el corresponçal d'*Arriba*, el fanàtic Villoria, es veu forçat a admetre el fracàs de les autoritats feixistes (assenyalant que el «mercat negre» és irreprimible a Roma),⁷⁴ no ens ha d'estranyar que periodistes menys exaltats, com Moriones o González Alonso, puguin citar obertament la passivitat d'una població apàtica,⁷⁵ o que el mateix Moriones (sempre signant com a Julio Casas en el madrileny *ABC*) descriu l'escassa importància de l'exèrcit feixista reconstituït, format per «soldados que, en su mayoría, vuelven a empuñar el fusil a regañadientes y no precisamente impulsados por el afán de arrojar al invasor».⁷⁶ En definitiva, hi ha pocs dubtes sobre el gir que, poc a poc però constantment, està fent la premsa quant a l'experiència feixis-

⁷² Julio Moriones: «Preocupación de las autoridades romanas ante los próximos acontecimientos», *DB*, 19 de febrer de 1944, p. 9; Manuel Fuentes Irurozqui: «Viñetas económicas. El neofascismo», *DB*, 20 de febrer de 1944, p. 13.

⁷³ Romano: «El mundo y la política», *Destino*, 345 (26 de febrer de 1944), p. 3.

⁷⁴ Villoria: «El mercado negro es irreprimible en Roma», *Arriba*, 1 de març de 1944, p. 3.

⁷⁵ Julio Casas: «Mientras en Anzio unos y otros combaten encarnizadamente», *ABC*, 1 de març de 1944, p. 11; Luís González Alonso: «Llamamientos en Italia para la movilización voluntaria», *Ya*, 2 de març de 1944, p. 3.

⁷⁶ Julio Casas: «La participación de los italianos en la guerra de Italia», *ABC*, 15 de març de 1944, p. 11.

ta: si encara la tardor de 1943, el quadre dominant en els articles sobre Itàlia es caracteritzava per la incertesa i per una desorientació evident, l'obligat canvi de perspectives de la política exterior franquista (davant d'una més que probable derrota final de l'Eix) i la fortíssima decepció causada pel fracàs total del feixisme, porten necessàriament al citat abandó de les darreres il·lusions per part espanyola. Només alguns articles —en la majoria dels casos, publicats en els diaris falangistes i en *Informaciones*— intenten encara trobar aspectes positius en la República Social (és memorable una crònica del diari de Víctor de la Serna en què l'anònim periodista intenta pintar un quadre idíl·lic de la capital italiana, segons la qual «los niños juegan en los parques y todo el mundo goza de la primavera»);⁷⁷ en la resta de les publicacions, en canvi, només hi ha lloc per a comentaris amargats (*La Vanguardia* parla de la trista realitat d'un «pueblo inerte e inerme»),⁷⁸ o fins i tot sorprenents, com quan *ABC* s'atreveix a incloure entre els exèrcits italians que lluiten en la guerra les formacions dels partisans antifeixistes.⁷⁹

Més tard, el 4 de juny de 1944, quan les tropes nord-americanes entren finalment a la capital italiana —i s'acaben les correspondències dels enviats espanyols des del territori republicà—, cau el silenci més total sobre la República Social Italiana. L'experiència del feixisme renascut desapareix gairebé completament de les pàgines d'una premsa que desvia l'atenció cap a altres esdeveniments importants (com, per exemple, el desembarcament de Normandia), i només en raríssimes ocasions es pot trobar alguna menció —no precisament afalagadora— a l'Estat de Mussolini. El feixisme, tot i que encara pugui provocar de tant en tant alguns records nostàlgics (gairebé exclusivament a *Solidaridad Nacional*, diari summament refractari a abandonar les seves simpaties anteriors),⁸⁰ és considerat com un fenomen polític que pertany irremediablement al passat;⁸¹ la Marxa sobre Roma, anteriorment celebrada amb gran rebombori a tots els diaris, ara és desmitificada i reduïda a una simple «venida de Mussolini para hacerse cargo del Gobierno»;⁸² la mateixa Itàlia del nord —en la qual teòricament segueix existint l'RSI —és inclosa, en els articles, entre els territoris «ocupats» pels alemanys.⁸³ Malgrat aquestes referències aïllades, es pot parlar d'un silenci prudent sobre el feixisme i la República de Salò, que es manté durant tots els mesos finals de 1944, i sobretot al començament de 1945: després de les caòtiques vicissituds anteriors, i de la falta d'uniformitat entre unes publicacions molt des-

⁷⁷ «Roma oye el ruido del cañón y vive con sencillez», *Informaciones*, 29 de març de 1944, p. 4.

⁷⁸ Villacorba: «Triste realidad», *LVE*, 11 de maig de 1944, p. 8.

⁷⁹ Julio Casas: «Los dos Ejércitos italianos», *ABC*, 13 de maig de 1944, p. 14. Pocs dies després, el mateix corresponsal parla obertament d'una població a la qual «nada le importaba de un gobierno republicano fascista», explicitant així el rebuig generalitzat dels italians envers la República de Salò. Vegeu Julio Casas: «Estado psicológico de la población romana», *ABC*, 3 de juny de 1944, p. 13.

⁸⁰ Villoria: «Guerrilleros neofascistas», *SN*, 13 d'agost de 1944, p. 8.

⁸¹ «Un salto en el vacío», *ABC*, 15 de juny de 1944, p. 11.

⁸² Julio Casas: «El régimen fascista y la depuración política», *ABC*, 11 d'agost de 1944, p. 15.

⁸³ «Países ocupados», *Ya*, 7 de setembre de 1944, p. 1.

orientades, finalment la premsa espanyola sembla haver adoptat un criteri més estable a l'hora de jutjar la darrera etapa mussoliniana, adherint-se a una veritable «consigna de silenci» que es trencarà només amb la mort del dictador italià i amb la desaparició de l'RSI.

LA MORT DE MUSSOLINI

Finalment, la caiguda definitiva, al final d'abril de 1945, de Mussolini i de la seva obra política, representa un altre moment en què torna a aparèixer, en la premsa espanyola, una important i evident disparitat de judicis sobre l'experiència feixista: la considerable quantitat d'articles que —una vegada afusellat el dictador— recorden la seva figura es caracteritza novament per la contradictorietat de les opinions expressades, que reflecteix tant les importants diferències entre les publicacions, com les ambigüitats o les nostàlgies de qui —malgrat haver estat obligat a la prudència— no pot ni vol oblidar les seves anteriors filies.

Així, no ens ha de sorprendre que els periòdics que s'havien allunyat més del feixisme en els darrers mesos i anys ara publiquin articles en els quals no s'estalvien els atacs —en alguns casos, duríssims— al difunt dictador italià. És el cas de *La Vanguardia* que, tot i reconèixer alguns mèrits del feixisme, no es queda enrere en crítiques, i recorda així els catastròfics errors de la política exterior mussoliniana:

Pero ha sido, indudablemente, en el orden exterior donde la catástrofe mussoliniana se ha incubado. (...) Desgraciadamente para ella, el frente se rompió y el asunto de Etiopía surgió, turbando totalmente la vida política del país. Europa, en tal ocasión, cometió un error gravísimo: las sanciones. O sea un sistema que, sin impedir en absoluto lo que Italia se proponía, irritaba su susceptibilidad y enconaba el quisquilloso y teatral nacionalismo fascista. (...) Entonces vienen las leyes racistas —más absurdas en Italia que en muchos otros puntos— el endurecimiento del régimen en todos los órdenes, la marcha hacia la guerra.⁸⁴

El catòlic *Ya*, d'altra banda, va encara més enllà en les crítiques, i condemna obertament no sols la política exterior italiana, sinó també la mateixa concepció de la política interior feixista, amb les seves indiscriminades violències, a més de criticar el mateix Mussolini de megalòman o visionari:

El movimiento, que pronto agrupó miles y miles de adictos, adquirió desde el primer momento carácter extremadamente nacionalista, antiliberal y antiparlamentario. Al terrorismo marxista se impuso una violencia no menor. Se organizaban expediciones de represalias, ardían los centros socialistas, perseguíase a los enemigos y a los clericales. (...) Suspendidas las libertades de prensa, reunión y demás, se reprimió por la

⁸⁴ «Una vida y una política», *LVE*, 1 de maig de 1945, p. 5.

*violencia toda oposición de liberales y socialistas, populares y demócratas, que invocaban los fueros del Parlamento y de la representación nacional. Hubo actos, como el asesinato de Don Minzoni, sacerdote católico, que hubieron de ser condenados por el propio órgano del partido, «Popolo d'Italia».*⁸⁵

I si altres diaris deixen que sigui l'eloqüent silenci la millor prova de l'abandó total de la causa feixista (diaris entre els quals es compta també *Solidaridad Nacional*, que només al final de la guerra descobreix les virtuts de la prudència i el silenci), l'article que *Mundo* dedica al desaparegut Duce no és menys dur que els anteriors: malgrat la positiva visió de les realitzacions interiors del règim, en aquesta revista de l'agència EFE s'afirma que els terribles fracassos en la política exterior són tan imperdonables que invaliden fins i tot els positius resultats obtinguts anteriorment:

*Planteó los términos de su política como un monumental silogismo, en que todo estaba encaminado —con sentido de obra arquitectónica— al término de potencia en que Italia había de concentrarse, en el lance de la guerra, y reivindicar por las armas sus títulos para la grandeza. Pues bien; ha quebrado totalmente. Y con la quiebra, el sistema de gobierno, la educación espiritual, la literatura montada sobre este artificio, el señuelo de las ilusiones con que mantuvo a su pueblo. (...) De Mussolini podría decirse, parodiando a Calderón, que acertar lo menos no importa si erró en lo principal.*⁸⁶

Uns judicis, en definitiva, conseqüents amb el canvi d'orientació que la major part de la premsa havia efectuat a partir de la segona meitat de 1943, i que —ara que tot s'ha acabat— arriben a quotes de duresa abans inèdites.

Per altra banda, com hem recordat anteriorment, aquest plantejament, tot i ser majoritari, no és segurament l'únic en la premsa espanyola: al costat de qui opta per la cautela i per desentendre's del feixisme, hi ha un altre grup de publicacions que —justament en el moment més dramàtic— no renuncien a reivindicar la seva orientació política originària.

Així, *Arriba* oblida tota prudència i discreció i, gràcies a la ploma de Pedro Mourlane Michelena, assegura als seus lectors que en els cors falangistes el Duce mai no serà oblidat («*La hora de la ingratitud y la de la injusticia han sonado otra vez, como tantas, para el que regía un pueblo. La que nunca sonará por Mussolini es la del olvido*»)⁸⁷ El setmanari falangista *El Español*, veritable veu autoritzada del règim franquista, tot i que s'absté de comentar explícitament la mort i la vida política del fundador del feixisme, reuneix sota el lema de «barbàrie» la mort de Mussolini, les fosses de Katyn i els horrors dels camps de concentra-

⁸⁵ M. C.V: «Mussolini», *Yá*, 1 de maig de 1945, pp. 1, 4.

⁸⁶ «La equivocación de Mussolini sobre el desenlace de la guerra ha producido la ruina total de su obra», *Mundo*, 261 (6 de maig de 1945), pp. 20–23.

⁸⁷ Pedro Mourlane Michelena: «El hombre», *Arriba*, 1 de maig de 1945, p. 3.

ció nazis, i els condemna tots en nom de la caritat cristiana (concepte ara molt important per a qui abans lloava l'obra del nazisme i del feixisme).⁸⁸ De totes maneres —i era fàcil de preveure—, una vegada més és el fanàtic *Informaciones* el que més obertament lamenta la desaparició del Duce, mantenint-se així fidel fins al final a la seva línia política obertament feixista. El 30 d'abril el diari madrileny publica en la portada una gran foto de Mussolini, acompanyada d'un text exaltat que recita:

*Llevó su patria de la miseria a la opulencia; de su condición de país secundario, a la de Imperio. Murió asesinado por los Italianos mismos. Su cadáver, como el de un malhechor, ha sido expuesto en la misma plaza donde hace un mes fue vitoreado entusiásticamente Benito Mussolini. Descanse en Paz. La Historia le ha coronado como a un Héroe.*⁸⁹

I les descarades mostres de filofeixisme continuen incessants també els dies següents, ja que el diari arriba fins al punt de dirigir «*al Altísimo una oración por el eterno descanso del alma escogida de Benito Mussolini*», en un article històric on s'ataca obertament aquells que, en canvi, prefereixen oblidar les antigues simpaties.⁹⁰

Una vegada més, com acabem de veure, els judicis sobre el feixisme, sobre el seu fundador i fins i tot sobre tota l'experiència del Ventennio feixista es caracteritzen per l'existència de diferències, importants i força evidents, entre les publicacions espanyoles. L'anàlisi dels articles que, en els anys crucials de la guerra, la premsa franquista dedica al fenomen mussolinià, no ens revela només la —previsible— existència d'un canvi consistent, d'una evolució del judici sobre l'experiència italiana que s'esdevé paral·lelament a l'evolució de la política exterior espanyola (encara que, en el cas d'*Informaciones*, no arribi a complir-se ni per un moment), sinó que, sobretot, ens revela també l'existència d'una gran falta d'uniformitat entre les publicacions, respecte a com i quan dur a terme aquesta evolució del judici. És una falta de uniformitat que s'evidencia en la coexistència d'articles exaltats amb d'altres profundament decebutos, de visions favorables i de previsions pessimistes, de judicis radicalment distints i summament contradictoris sobre el feixisme, sobre el govern Badoglio, sobre la República Social i sobre el Duce. Tot i que gairebé caracteritza tot el marc temporal de la guerra italiana, aquest fenomen arriba al punt àlgid precisament quan es produeix el col·lapse de 1943: aquí, una premsa desconcertada, que no sap com reaccionar davant la caiguda del seu model, i que manca d'un discurs unívoc sobre les vicissituds italianes, s'acaba confirmant com un instrument d'importància fonamental per estudiar el complex règim polític franquista i la seva forta dependència dels esdeveniments exteriors.

⁸⁸ «España ante los hechos», *El Español*, 133 (12 de maig de 1945), pp. 1, 13.

⁸⁹ «Benito Mussolini», *Informaciones*, 30 d'abril de 1945, p. 1.

⁹⁰ «El asesinato de Benito Mussolini, comentado en la Prensa», *Informaciones*, 1 de maig de 1945, p. 3.